

KROPPEN I PSYKEN

Anmeldelse af *Kroppen i psyken* med bidrag af Simo Køppe, Birgit Bork Mathiesen, Jesper Brøsted Sørensen, Bjarne Jacobsen, Mette Skovgaard Wæver, Susanne Harder og Susanne Lunn.
272 sider, 325,00 kr. Hans Reitzels Forlag, 2004

Alice Theilgaard

Simo Køppe indleder med et kapitel om kroppens historie. Det er jo velkendt, at synet på kroppen er kulturbestemt, og forskellige kropsparadigmer har gjort sig gældende i forskellige epoker. (Theilgaard, 2000). Som Køppe anfører, har kroppen været genstand for filosofiske, religiøse og kunstneriske analyser længe før den videnskabelige udforskning. Han refererer til den ofte citerede Descartes, som dikotomiserede mennesket i krop og sjæl, og hvis filosofiske tanker om interaktionen mellem krop og sjæl af Damasio (1994) bliver udlagt som én stor fejltagelse, hvilket efter min mening er lidt uretfærdigt, idet Descartes i *Discours de la methode* (1637) anfører, at krop og sjæl er så tæt forbundne, at det er muligt at ændre menneskets psyke ved at manipulere kroppen. Køppe citerer da også Descartes for den anskuelse, at overgangen mellem kroppen og sjælen er at finde i koglekirtlen. Det, som er problematisk, og vel altid vil være gådefuldt, er udvekslingen og overgangene mellem kroppen og sjælen. (Køppe er som Freud ikke bange for at bruge ordet 'sjæl', som ellers er næsten fortrængt fra psykologisk sprogbrug.)

Køppe gør opmærksom på, at der har været en udpræget tendens til at forbinde sansning med psyken, og motorikken med kroppen. Udviklingen i opfattelsen inddeler han i fire temaer: *Refleksbegrebet, de psykiske reflekser og den specifikke nerveenergi, associationismen og de motoriske forestillinger*. I sin gennemgang af refleksbegrebet omtaler Køppe Robert Whytt (1714-1766), der har den opfattelse, at sjælen 'er spredt ud over hele kroppen', et synspunkt, der ikke er så afvigende fra *Sheets-Johnstone's* (1999): »Bevidstheden sidder i kroppen«! Et udsagn, der sætter spørgsmålstegn ved »at bevidstheden i endog meget høj grad knyttes til sansningen frem for motorikken« (s. 23).

Men som Køppe understreger, at »hvis man opfatter det sådan, at kroppen kun lader sig analysere i sansning og motorik, er man blind for, at det kun er den fysiologiske og mest primitive krop, mens kroppen som forudsætning for psyken – og dermed den mere komplekse krop – må tænkes i andre be- greber.« (s. 29).

Køppe omtaler det kropsligt ubevidste, som henviser til en opfattelse af kroppen, som ikke kun er fysiologisk eller et fundament for psyken, men som er en del af psyken. Han giver tre oplagte bud på en sådan begrebslig- gørelse: Psykoanalysen, den kognitive semantik og Merleau-Pontys teori om den fænomenologiske krop.

Køppe følger Freuds teorier om den infantile seksualitet og ser driften som en psykisk repræsentation af en indre somatisk kilde til spænding, hvilket indebærer, at drift defineres som noget psykisk og ikke som noget somatisk. Ud over at driften er grundlaget for psyken på basis af kropslige elementer, bidrager kroppen også ifølge Freud med kropsjeget til en mere strukturel form m.h.t. psykens dannelse. Kropsjeget er kimen til den egentlige jeg-opfattelse. – Køppe henviser ganske kort til spejlstadiet, hvor koblingen af opmærksomhed og integreret kropsbillede sker, – en kobling, som attachment-teorierne og opdagelsen af spejlneuroner jo har gjort mere synlig.

I omtalen af det ubevidste inden for den kognitive semantik finder Køppe udtalte lighedspunkter mellem *Mark Johnsons* og *Sterns* begreber (s. 33). Det fælles grundlag for deres teoridannelse er tilstedeværelsen af ur-seman- tiske elementer. Der er tale om »generaliserede formdannelser, som går på tværs af forskellige sansemodaliteter, om end de kinæstetiske og proprio- ceptive er dominerende i etableringen af dem« (s. 34) et fænomen, som efter min mening ikke altid får den opmærksomhed det fortjener, når det drejer sig såkaldte psykosomatiske lidelser.

Det fænomenologiske ubevidste understreger, at forskellige subjektde- finerende egenskaber må være til stede på et meget tidligt tidspunkt, først og fremmest det prærefleksive og intersubjektiviteten, men de lærde er lidt uenige om, hvornår disse egenskaber optræder. Man kan dog slå fast, at kroppen har en subjektivitet som en betingelse for psyken, både som onto- genetisk oprindelse og som konstant eksisterende.

I afsnittet »Den romantiske determination og civiliseringen af kroppen« bringes kropssociologien ind i billedet. Civilisationsprocessen helt tilbage til middelalderen, efterfulgt af et afsnit om 'Hoffet' og 'Borgerskabet' er skrevet i en mere causerende stil, og det, der fæstner sig mest, er citatet fra *Giddens* (s. 47) i afsnittet om senmodernisme i forbindelse med problemet om selvdestruktion af kroppen, nemlig vores megarefektivitet. »Vi er sim- pelthen nået til et stadium i udviklingen, hvor vi har reflekteret os ud af vores kroppe og egentlig ikke rigtig betragter dem som »vores« kroppe.«.

Kapitlet afsluttes med en opsummering af, hvordan kroppens oprindelig-
hed bør anskues, her i ultrakort gengivelse: (s. 48)

- Kroppen eksisterer på baggrund af nogle begrænsende betingelser.
- Kroppen har en række potentielle egenskaber.
- De begrænsende betingelser på kroppen sætter en grænse for antallet af kropsskemaer, som kan anvendes i metaforiske projektioner.

En stor del af ovenstående egenskaber ved kroppen er transcendentale i den forstand, at de betragtet som funktioner ved kroppen principielt ikke giver anledning til andre forståelser og betydninger, end de har haft i de sidste 3.000 år.

Birgit Bork Mathiesen stiller indledningsvis spørgsmålet: »Hvorfor skal der være et kapitel om hjernen i denne bog?« Det synes indlysende, at de sidste årtiers indvundne viden om hjernen og dens betydning for både psyke og krop også bidrager til en større psykologisk indsigt om mennesket, ligesom der er talrige eksempler på, at neuropsykologien og psykoanalysen inspirerer og understøtter hinanden.

Vi får først historien om Phineas Gage, der er den hyppigst refererede sygehistorie inden for feltet, og interessant er Gage da også, så selv om man kan trættes af gentagelserne, er der også glimt af *non-identical repetitions* i udlægningen af sygehistorien, som f.eks. Bork Mathiesens påpegnings af, at årsagerne til, at det ikke-bevidste 'ingenmandsland' hos 'Gage-patienter' er ubevidst, er organisk hjerneskade, mens borderlinepatienters manglende adgang ifølge Kernberg bundes i psykodynamisk udviklede mekanismer. Nu er det jo ikke kun hjerneskadede eller borderlinepatienter, der er forment adgang til visse områder af det ubevidste. Og Bork Mathiesen slutter da også afsnittet med en konstatering af, »der er mange tegn på, at vi har et (topisk eller dynamisk) ikke-bevidst felt mellem det bevidste oplevelsescentrum og den fysiologiske krop, herunder hjernen.« (s. 53).

Efter en gennemgang af hjernens såvel strukturelle som funktionelle 'landkort' med referencer til bl.a. Luria, Mesulam, Papez og MacLean foruden psykoanalytikerne Solms og Watt, konkluderer Bork Mathiesen, at den »nuværende viden om de forskellige hjerneområders overordnede funktioner ligner teorien om jeget's fundamentale aspekter, uden at jeg'et skal lokaliseres til eller gøres lig med disse hjerneområder.« (s. 60).

I afsnittet om Udviklings-neuro-psykologi får vi en tematisk gennemgang af udviklingsprocesserne, specielt dannelsen af synapser, modningen af de forskellige hjernesystemer, vækstspurter med en understregning af vigtigheden af interaktionen med omverdenen for hjernens udvikling og psykens dannelse.

De sensitive perioder i barnets udvikling, som blev beskrevet af Spitz allerede i 1940'erne, hvor betydningen af de rette interaktive relationer blev understreget, er synspunkter, som senere blev fulgt op, bl.a. af Trewarthen (1979 og (1999) samt Schore (2000), som begge understreger vigtigheden af, at tilknytningsprocesserne forløber harmonisk, hvis der skal etableres en

sund psykisk og fysisk udvikling. De interne regulerings signaler (neurohormoner og neurotransmittere) koordinerer og 'timer' udviklingsprocesserne, og bestemte typer af erfaringer skal nødvendigvis foregå på bestemte tidspunkter i barnets udvikling, hvis udviklingsdefekter skal undgås. Bork Mathiesen forsøger at lave en oversigt over paralleliteten mellem neuromodningsprocesser og psykiske modningsprocesser. Hun understreger, at der endnu ikke foreligger tilstrækkeligt empirisk materiale til en udtømmende oversigt over de første leveuger, og det vil nok også være for meget forlangt i betragtning af, at denne koordinerede forskning kun har få årtier på bagen. Vi får en sober gennemgang af viden og teorier om barnets sansemotoriske og socioemotionelle udvikling set på baggrund af reorganisering af hjernens funktionelle systemer med henvisning til såvel neurobiologien, neuropsykologien, som objektrelationsteoriene inklusive attachmentshypoteserne. Schore, Bowlby, Mahler og ikke mindst Damasio og Stern bliver omtalt, og paralleller mellem de forskellige teorier bliver fremsat. Spørgsmålet om, hvordan bevidsthed konstrueres i den menneskelige hjerne, optager naturligvis forskerne meget, og Bork Mathiesen citerer Damasio for, at han tror, »at man en dag vil kende »bevidsthedens anatomi«. Damasio har nu vaklet i sin tro. Andetsteds medgiver han, at problemet med, hvordan en neuronal proces genererer et mentalt billede, måske aldrig bliver løst, idet det ligger uden for erkendelsens grænse. (Damasio 1995).

Som Damasio bliver også Stern genstand for en nøjere gennemgang, og de spændende sammenfald i neuro- og udviklingspsykologiske teorier vedrørende psykens og selvets grundlag, hvor selv og selvoplevelse udvikles fra en sansende krop, får denne kommentar: »Det interessante ... er, at den basale erfaringsdannelse hermed forstås som et integreret kognitivt-affektivt sansemotorisk fænomen ... som i allerhøjeste grad er kropsligt funderet.« (s. 84).

Motorik og Kropsoplevelse er titlen på **Jesper Brøsted Sørensen**s kapitel, hvor han gennemgår den teoretiske forskel på kropsskema og kropsbillede. Han refererer til *Gallagher*, som benytter kroppens potentielle status i bevidstheden som afgørende kriterium. Da disse to begreber – kropsbillede og kropsskema – ofte har været anvendt i flæng, finder han det nyttigt at skelne imellem dem ved at præcisere, at et kropsbillede er et bevidsthedsindhold, det være sig perceptioner, følelsesmæssige holdninger og bevidste forestillinger om egen krop, i modsætning til kropsskema. Dette sidste har lige siden Head's tid været brugt som samlebegreb for begge begreber, men er af Gallagher reserveret »et system af sensomotoriske færdigheder og potentialer, der fungerer uden nødvendig perceptuel eller bevidst overvågning«. Brøsted Sørensen gør opmærksom på, at kropsskemaet også indeholder aspektet 'fysiologisk', hvilket skal udlægges som, at kroppen 'rækker helt ned i kroppens fysiologi' (s. 88). Det er efter min mening (Theilgaard, 1997) vanskeligt at skelne mellem skema og billede, fordi dette sidste er et meget fortættet, multidimensionalt begreb, hvori der indgår mange aspekter,

såvel fysiologiske som psykologiske og sociale. Hvad der yderligere gør det vanskeligt, er, at vi må forudsættes at have en primitiv kerne til dette kropsbillede, skabt i de allertidligste levemåneder, hvor vores oplevelsesmåde var af en anden art, end den vi kender fra vores voksne tilværelse.

Head og *Schilder*, som begge var pionerer inden for kapitlets område, får en ret udførlig omtale, fordi deres brug af begreberne »spænder over forskellige teoretiske positioner angående kroppens rolle i psyken: fra en prioritering af fysiologien i den ene ende (*Head*) til en prioritering af psykiske forestillinger knyttet til kroppen i den anden' (*Schilder*)« (s. 90).

– Brøsted Sørensen anfører, at »de relevante diskussioner finder ikke deres endelige konklusioner«, men ser det konstruktivt at formulere et kompromis for de to teoriretninger m.h.t. spædbarnets udgangspunkt: Helhedsteorien: Integrationen er til stede fra starten, men differentieres i løbet af udviklingen. Del-helhedsteori: Integrationen kommer i løbet af udviklingen. Ved begge teorier ser han spejlstadiet som en milepæl i udviklingen.

Vi bliver i kapitlets begyndelse præsenteret for den allestedsnærværende 'Homunculus', som viser *repræsentationen* af de forskellige kropsdele i henholdsvis primær motorisk og primær sensorisk cortex. At homunculus har en betydelig variation fra person til person er kendt, afhængigt af de senso-motoriske erfaringer hos de pågældende personer.

Hjerner er i det hele taget ikke ens! Professionelle musikeres hjerne ser f.eks. anderledes ud end amatørers, hvad angår de områder af hjernen, der aktiveres ved musikalsk udfoldelse.

Det er forfatterens fortjeneste, at hans gennemgang omfatter Hughlings Jacksons hypoteser vedrørende lokalisation af bevægelse. I modsætning til de meget forenklede synspunkter, som en popularisering af hjernens struktur og funktion medførte i kølvandet på *Hjernens År*, fastslog Hughlings Jackson allerede for 130 år siden, at bevægelse er repræsenteret flere steder i centralnervesystemet.

Spejlstadiets betydning for ontogenesen af kropsbilledet, som allerede *Lacan* var fremme med i 40'erne, og dermed dets vigtighed for identitetsdannelsen, er jo yderligere blevet suppleret af tilknytningspsykologerne på basis af nyere spædbarnsforskning.

I et kort afsnit om fantomlemmer savnes en omtale af Villars Lunn's vigtige bidrag til emnet.

Kropsdysmorfikernes svært indfølelige symptomer bliver illustreret ved kliniske eksempler, og i den forbindelse refererer forfatteren til van den Bos' og Jannerods skelnen mellem 'sense of ownership' og 'sense of agency', altså om man vedkender sig 'ejerskabet', respektivt om man er ophavsmand til egne handlinger. Som eksempel på det første husker jeg en ung skizofren mand, der mente, at han havde »glemt sin højre arm i Italien«, og den manglende 'aktørfornemmelse' blev illustreret af en ældre skizofren kvinde, der »ikke havde sit hjerte, men havde fået indopereret en radio i stedet«.

Brøsted Sørensen gør meget ud af at forsøge at skelne mellem 'kropsbilde' og 'kropsskema', men medgiver, at det kan være vanskeligt, fordi det er »yderst problematisk at afgrænse – endsige definere – bevidsthedens rolle i forbindelse med kroppen. Teorierne om disse to begreber er med til at udfordre den dualistiske tankegang med kroppen på den ene side og psyken på den anden.« (s. 111).

Bjarne Jacobsen bidrager med to kapitler 'Den levede krop' og 'Krop og Seksualitet', som begge har fænomenologisk og eksistentiel baggrund med talrige referencer til *Camus*, *Merleau-Ponty*, *Sartre* og ikke mindst *Kierkegaard*. Jacobsen fremfører med rette, at vi i dag har forliget os med lægevidenskabens anatomiske krop, som ikke levner plads til kroppen som umiddelbar oplevelsesgrund, og kapitlet er et forsøg på at reetablere *den levede krop*.

Descartes bliver – igen – kritiseret for at glemme sin egen kropslighed og for at understrege tænkningen som det væsentlige, mens Kierkegaard anfører de etiske implikationer; Camus peger på oprøret, og Merleau-Ponty understreger viljen og kunnen.

I bestræbelserne for at begrebsliggøre den levede krop, går forfatteren pragmatisk til værks og begrænser sig til en påpegning af *selvbesindelsen* som den erkendelsesform, han primært vil gøre brug af i sit forsøg på begrebsliggørelsen af den levede krop. »Selvbesindelsen er et fænomenologisk forsøg på at trænge ind i nogle af de faktorer, som antages at være af betydning for vores oplevelsesdimension i det hele taget, men da disse faktorer ikke ligger i det objektivt givne, men derimod er det, der går forud for det objektivt givne, er erkendelsesvinklen også drejet mod den erkendende selv.« (s. 116).

Som bekendt er perception ikke en passivt registrerende proces, perception og motorik hænger sammen. Der er tale om tværmodalitet, hvor de enkelte sansemodaliteter bundfælder sig i en enhed, her benævnt 'eksistensen'. Kroppen »danner resonansbund for oplevelsernes mangfoldighed'.«

Jacobsen understreger dobbeltheden som grundlæggende karakteristisk for kroppen, hvis eksistentielle dimension giver en tvetydighed, der efterlader mennesket med en såvel subjektiv som objektiv relation til kroppen. Støttet af *Husserl* og *Zahavi* ses kroppen som genstand for egen aktivitet og igangsætter på den måde en slags kroppens refleksion. Kroppen kan være både subjekt og objekt.

Kroppens tvetydighed optager naturligt nok Jacobsen, og han giver med skyldig inddragelse af forfattere af eksistentiel observation sit bud på, hvorledes denne dobbelthed, der ligger i kroppen, skal forstås. Merleau-Ponty skelner mellem *den tilvante krop* og *den aktuelle krop*. Verden tilkendegiver sig på forskellig måde. Konflikten mellem de to niveauer bevirker, at mennesket blokerer eller fortrænger forskellige sider af verden. Denne fortrængning »skal ikke henføres til en indre topisk dimension, men lægges ud

i den eksistentielle og kropslige væren som en faktor, der medstrukturerer subjektets tilgang til verden« (s. 127).

I en omtale af Merleau-Ponty's intentionelle bue, understreges det, at denne bue aftegner mere end en stringent, hensigtsorienteret bevidsthed. Den ses som subjektets konstante rækken ud i verden, men mennesket er mere eller mindre underlagt det rum, der omgiver det, bevægende sig mellem det vegetative, eller med Kierkegaards ord *det nødvendige* og *det mulige* (s. 128).

I afsnittet om relationen til den anden bliver kroppen objektiveret, og et sådan perspektiv kan ifølge Sartre også anlægges på egen krop, hvad Jacobsen stiller sig tvivlende over for, og i en argumentation, som jeg ikke helt kan tilslutte mig, redegør han for sine synspunkter (s. 129-133).

I *'Instrumentalitet og Samfund'* understreger han dog, at 'blikket', som hans analyse af Sartre stort set er funderet på, ikke alene kan danne grundlag for den objektive krop, som også skal ses i lyset af refleksionen og det givne samfunds grad af instrumentalisering.

Jacobsen understreger, at kroppen står i et levende forhold til sin omverden, selv om den i en postmoderne tid bliver objektiviseret – i forfatterens terminologi »hvor den umiddelbare væren er sat i bero af en samfundsstruktur, som neutraliserer kroppens grundlæggende værensform« (s.136).

Det andet kapitel af Jacobsen – det sidste i bogen – om *Krop og seksualitet* er som nævnt også baseret på eksistentialistisk tænkning. »Seksualiteten har et biologisk grundlag og manifesterer sig i en social sammenhæng, men bliver til som et eksistentielt dilemma, der grundlæggende refererer til kønsforskellen.« (s. 231). Så langt så godt, men kapitlet indeholder også spredte udsagn, som det i bedste fald er svært at tage stilling til, fordi de forekommer mig uklare, og i værste fald synes kontroversielle uden at lægge op til muligheden for diskussion.

Jacobsen gør rettelig indledningsvis opmærksom på, at der ikke findes nogen autoriseret definition på seksualitet, og han ser seksualiteten som ikke kun et udtryk for det biologiske eller som et element i det sociale, men som »et udtryk, der bæres ind i den sociale ramme af et individ.« Og så følger det lidt kryptiske udsagn: »Psykologien er derfor den videnskab, for hvem seksualitetens hjertekugle ligger nærmest.«

Jacobsen kan følge Freud et stykke ad vejen og henviser til Freuds grundlæggende idé om det organiske grundlag for seksualiteten, som han gerne ser koblet med Merleau-Ponty's syn vedrørende menneskelig intentionelitet. Denne bestemmelse af seksualiteten »frister [!] let til den tanke, at seksualiteten er et naturgivent fænomen, ... at den er den naturligste ting i verden, og at den blot skal skænktes de rette betingelser for ret at udfolde sig. Men allerede denne sproglige omsorg for et af naturens luner [!] fordobler seksualiteten og gør den til noget andet end den natur, som den ganske rigtigt udspringer af.« (s. 233) Næste side indeholder en passus, som på klarere vis giver udtryk for, hvad forfatteren mener: »Kød og bevidsthed, natur og

ånd, strides i seksualitetens strøm. Seksualiteten er derfor hverken det biologiske, det sociale, endsige det naturlige, men et eksistentielt skæringspunkt, som kun lader sig indkredse gennem en fænomenologisk analyse.« (s. 234). Denne analyse foretages på de følgende sider med reference til Sartre – »mennesket er fordømt til at være frit« (s. 235). Den synsvinkel, som Sartre præsenterer, kan Jacobsen stort set tilslutte sig, om end hans grundlag er et andet.

Kønsforskelle og selvopfattelse er tema for det følgende afsnit, og i den forbindelse ses det noget overraskende udsagn, at Jacobsen afviser Freuds påstand om, at barnet har en seksualitet. Afvisningen dæmpes dog i nogen grad af, at forfatteren medgiver, at »barnet er lystsygende forud for puberteten,«, hvad der dog ikke får ham til at anerkende barnet som »et i egentlig forstand seksuelt væsen« (s. 239).

I afsnittet om *Bedrag og Oprigtighed* er der nogle interessante betragtninger over Kierkegaards syn på attrå, de 'sanselige stadier' og på Don Juans motiver, og Jacobsen påpeger, at afsløringen af at være et kønnet væsen vækker angst, hvad der infiltrerer og hæmmer attråen. »Intentionaliteten bevæger sig således i et spændingsfelt mellem sanselighed og ængstende bevidsthed, og seksualitetens virkelighed kommer således til at dreje sig om temaer som bedrag og oprigtighed og ansvar og sårbarhed« (s. 244-45).

Ophav, afkom og død, sexismen og ligestilling indeholder tænksomme udsagn men også undertiden bemærkninger, som hvis de ikke ses i den eksistentielle sammenhæng, kan være kontroversielle. F.eks. »Jeg har fremhævet, at mennesket er tvekønnet« (s. 248).

Til spørgsmålet om oprigtighed anfører forfatteren inspireret af Buber, at dette ikke kan besvares ud fra den konkrete seksuelle adfærd, men ud fra den grad af Jeg-Du-forhold, som seksualiteten udfoldes i.

Det senmoderne samfund overlader spørgsmålet om seksuel præference til den enkelte, hvad der medfører angst. Mennesket er udsat for et eksistentielt dilemma, der gør mennesket søgende, hvad der indlejres i den seksuelle stræben. Jacobsens afsluttende replik kan ikke bestrides: »Seksualiteten pulserer mellem mennesker, og mennesket bevæger sig ængsteligt i alkens retninger for at nå eller for at unddrage sig dens favntag« (s. 257).

Mette Skovgaard Væver skriver om *embodiment-teorier* under overskriften *Kropslig mening og betydningsdannelse*. Kognitiv semantik, udviklingspsykologi og filosofisk fænomenologi giver det teoretiske grundlag, og fælles for teorierne er, at de sætter kroppen i fokus.

Centralt i kapitlet står spørgsmålet om, hvordan vi danner betydning og forstår mening, før sproget er tilegnet. På en klar og anskuelig måde opdeler forfatteren tre væsentlige temaer, af hvilke det første – og overordnede er:

»En betydningsdannende krop implicerer en antagelse om et niveau af oplevelsesmæssig integration, der er eksisterende ved fødslen. Et niveau, der bedst kan karakteriseres ved en tværmodalitet både set i relation til kroppens specifikke sansninger og set i bredere forstand i relation til perception,

motorik, emotion og semantik, der antages at eksistere i en samtidig oplevelsesmæssig, meningsfuld, global præsentation og artikulation.« (s.140)

De to følgende temaer støtter det første, og forfatteren argumenterer for, at der eksisterer en kropsbevidsthed, der ikke kan betragtes som et primitivt niveau, der forsvinder – vel svarende til Bions 'sameksisterende niveauer'.

Der påpeges ydermere, at den betydningsdannende krop, kropsbevidstheden, altid eksisterer, og at der er tale om en kropslig intersubjektivitet, dels som en primær praktisk og handlende intersubjektivitet og dels som en sproglig og kulturel specifik intersubjektivitet, der gensidigt betinger hinanden.

I sin gennemgang af den klassiske kategoriteori omtaler forfatteren 'den objektivistiske tradition', som *Lakoff* og *Johnson* har benævnt den, og hun støtter sig i sin kritik med *Wittgensteins* argumentation og ikke mindst *Rosch's* empiriske resultater, der viser, at kategorier i mange tilfælde er vagt afgrænsede og overlappende. Det får hende til at sætte spørgsmålstegn ved bl.a. *Vygotskys* og *Østergaards* påstand om, at begrebsmæssig vaghed er tegn på patologisk tænkning. Forfatteren anfører, at vagheden snarere skal ses som en konstituerende betingelse for den normale kognition, og det kan jeg tilslutte mig, omend jeg mener, at det også er nødvendigt at analysere karakteren af vagheden, dens fremtrædelsesform, for at afgøre, om begrebsskemmelsen er patologisk eller ej.

Dannelsen og udviklingen af vore begreber og kategorier har ifl. *Lakoff* og *Johnson* deres basis i vores kropslige eksistens i verden, i vores embodiment – kropsliggørelse – af omverdenen. Indlysende eksempler er, at stole har ben, bøger har rygge, nåle har hoveder etc. Kernen i vores begrebssystem har rod ikke alene i vores perception, men også i vores motorik og af fysiske og sociale erfaringer. *Johnson* kalder det *kinæstetiske billedskemaer*, som er gestaltstrukturer, der bidrager til at gøre vores oplevelser stabile og forståelige. Som eksempel på et sådan kinæstetisk billedskema gives *containerskemaet*. – Disse billedskemaer udarbejdes ved f.eks. metaforer og metaforisk projektion til mere abstrakte og komplekse begreber. Væver ser metaforer i dette perspektiv ikke kun som udtryk anvendt i poetisk aktivitet, hvad jeg helt kan tilslutte mig, ligesom hun også henviser til *Lakoff* og *Johnson*, som fastslår, at abstrakte begreber, logiske slutninger og anden rationel tænkingsmodus har deres basis i kropsligt forankrede oplevelser og problemløsninger af konkret og praktisk karakter. De kognitive basale strukturer opstår i og med den praktiske handling, og de er på én gang motoriske og mentale mønstre, som ligger uden for bevidstheden, og som fungerer som et reservoir af tavs og implicit viden (Tacit knowledge).

Forfatteren kritiserer med rette den kognitive semantik, og især *Lakoff* og *Johnson*, for at undlade at sætte billedskemaerne ind i et udviklingspsykologisk perspektiv, hvorved der savnes det affektive og det sociale, som jo bl.a. kan medvirke til at redegøre for de kulturelle og individuelle variationer i betydningsdannelsen.

Næste afsnit *Selvet som et organiserende og betydningsdannende opmærksomhedsmønster* handler først og fremmest om Sterns teorier og mere specifikt om tværmodalitet, vitalitetsaffekter og affektiv afstemning. Stern er for tiden allestedsnærværende og optræder da også i flere kapitler i denne bog. Her beskrives Sterns syn på den allertidligste udvikling, hvor barnets oplevelse af sig selv er karakteriseret ved en 'primær bevidsthed', som ikke er selvrefleksiv og selvsagt ikke verbaliseret. Der refereres til Dan Zahavis disputats *Selfawareness and Alterity*, (og flere artikler) som også argumenterer for eksistensen af en basal prærefleksiv selvoplevelse. – Uden at anvende udtrykket synæstesi, hvad der i mine øjne lægger op til Sterns tværmodalitet, refereres der til en formentlig oplevelsesmæssig integration. »Vi oplever det samme over tid og rum og på tværs af modaliteter. Der gives en invarians i variansen, som er kroppens permanens og selvets enhed.« (s.152)

Det er oplevelsens globale kvalitet – former, intensitet og temporale mønstre – og ikke konkrete genstande, som spædbarnet erfarer. Det er tidsmæssige mønstre som frekvens, rytme og intensitet og disses sammenhæng med affekter som iflg. Stern er centrale for forståelsen af tværmodalitet. Det er prisværdigt, at *Heinz Werner* omtales. Han var jo netop med sin 'fysiognomiske perception' i 1950'erne forud for sin tid. Han beskrev en global oplevelsesmåde, hvor følelser opstår gennem aktiveringen af kinæstetisk aktivitet. Denne synkretiske oplevelsesmåde så Werner som udtryk for umodenhed – og den optræder da også med større tydelighed i barnealderen – men Stern ser denne evne som værende fundamental og måske værende konstituerende for selvets enhed hele livet (s. 154).

Stern giver i sin teoriudvikling forskellige benævnelser til det, som forfatteren har valgt at kalde *vitalitetsaffekter*. Disse bliver indgående beskrevet som spatiotemporale bevægelsesmønstre, der har en følelsesmæssig intensitet – en subjektiv oplevelseskvalitet, der er væsentlig for dannelsen af de strukturer, som Stern kalder *det emergente selv*.

Der gives flere eksempler fra den empiriske udviklingspsykologi, som søger at påvise eksistensen af en medfødt selvoplevelse, bl.a. forsøg med tidlig imitation. Her kommer fund fra neurovidenskabelig forskning ind i billedet ved opdagelsen af 'mirror neurons' hos aber. Stern fremhæver, at det må få implikationer for affektiv resonans, imitation, intersubjektivitet og empati. – Stern har, inspireret af *Colwyn Trevarthen*, ændret betegnelsen 'fornemmelsen af et subjektivt selv' til 'fornemmelsen af et intersubjektivt selv', og er jo her på linje med filosoffer som *Buber* og *Levinas*, selv om terminologien er lidt anderledes. Intersubjektivitet hører til de vide begreber, der henviser til subjekt, bevidsthed, intentionalitet, motivation og kommunikation. I et afsnit om *Intersubjektivitet som en gensidig og delt oplevelse* gennemgår Væver Rochat's syn på den sociale kognition. (s.163). Her understreges gensidigheden som værende et kardinalpunkt. Da barnet fra fødslen næppe kan siges at have en explicit oplevelse om 'den anden' el-

ler dennes bevidsthed, vil Rochat ikke mene, at barnets relationer i de første levemåneders kan benævnes intersubjektive, selv om barnet er i stand til at differentiere mellem sig selv og andre. Det er i modsætning til Trevarthen, som hævder, at intersubjektiviteten eksisterer fra fødslen. Han skelner dog mellem en primær og sekundær intersubjektivitet. (s.164) .

I det afsluttende afsnit gennemgås Merleau-Pontys kropsfænomenologiske teori, som også berøres i kapitlerne 3 og 4. Han søger at trænge bag om subjekt-objekt-dikotomien, som den sædvanligvis fremstilles. Kroppen er en på samme tid materiel og åndelig realitet. Vi er vores kroppe, og kroppen opererer ud fra en latent viden af verden. »I og med min krop er jeg i verden, og derved ... nærværende for den anden, men også for mig selv«. (s. 164). Dette 'nærvær' spiller som nævnt også en stor rolle som 'the present moment' i terapeutiske tiltag overvejende af eksistentiel observans og i visse teologiske og filosofiske tankegange.

Kapitlet giver en up-dated gennemgang af kroppens meningsdannende funktion. Det sætter fokus på, at kroppen ikke kan anskues som en biologisk-fysiologisk krop, hvad der ikke sjældent er tilfældet i den medicinske reduktionisme. Slutningen: »Kroppen er en betydende og kompleks krop, og den er fra begyndelsen en psykisk og samfundsmæssig krop«, kan jeg fuldt ud tilslutte mig.

Susanne Harder ser ud fra et psykoanalytisk perspektiv på kroppens betydning for psykens udvikling. Hun anfører indledningsvis, at kroppen i den klassiske psykoanalyse får sin betydning via driftsbegrebet og teorien om den infantile seksualitet. 'Drift' er nu stort set erstattet af 'affekt' som forbindelsesled mellem krop og psyke. Den amerikanske relationelle retning har negligeret kroppens betydning for den psykiske udvikling, men mere integrative, tværvideenskabelige teorier har på det seneste gjort sig gældende.

Indledningen er en gennemgang af driftsbegrebet hos Freud, der i begyndelsen kædede det sammen med lyst-ulyst-princippet. Han opererede både med adaptive drifter, jeg- eller selvopholdelsesdrifterne og seksualdrifterne og så dem som basis for psykens udvikling. Senere betegede han disse livsdrifterne og satte dem over for dødsdrifterne.

Den somatiske side af processerne interesserede ham mindre. Ganske vist udtalte Freud sig om *the body ego*, men kroppen som sådan hører man ikke meget om i hans værker.

Harder bruger 'affekt' som et overordnet begreb, mens 'emotion' anvendes for de biologiske affekter, og 'følelse' for den subjektivt oplevede affekt. En sammenknytning af affekt og drift havde til følge, at affekterne via drifterne mere entydigt fik deres rod i det biologiske (s. 177).

Freuds udviklingsmodel får en grundig omtale. Her kommer kroppen dog tydeligere ind i billedet med henvisning til, at Freud anså fundamentale karaktertræk som funderet i kroppen via den individuelle udformning af partialdrifterne og den tilhørende kropsbeherskelse, og socialiseringspro-

cessen sker således via kroppen. Selvet og objekttilknytningen udvikles i forbindelse med drifterne og styres af disse.

Den strukturelle model med det'et, jeg'et og overjeg'et, og de orale, anale og falliske faser er jo så velkendte begreber, at de næsten er blevet hvermandseje med følgende risiko for overforenkling. Det er derfor velgørende at se Harders sobre gennemgang af Freuds begreber og hans teoridannelse i det hele taget. Som et enkelt apropos til omtalen af de tidligste jeg-dannelser (s. 181) som formet af kropslige fornemmelser, både de indre og de, der stammer fra hudens overflade, falder tanken på *Anxieu's* beskrivelse af *The Skin Ego*. (1989).

Efter en omtale af *Narcissismen og lystjeget, den ødipale fase, realjeget og objektkonstansen* følger forfatteren kroppens betydninger i senere udvikling.

Klein og *Bion* introduceres, og førstnævntes læggen vægt på objektrelationerne og deres betydning for psykens opbygning af bevidste og især ubevidste fantasier befordrede en reformulering af driftsbegrebet; vægten blev nu lagt på det mere kliniske og oplevelsesbetonede.

Bion overtog disse synspunkter og videreudviklede dem med en teori om moderens betydning for barnets udvikling og satte derved fokus på en viden, som i stort omfang var fortrængt, men som nu med *tilknytningsteoriene* har fået ny vind i sejlene. En anden af Bion's fortjenester er hans syn på tænkningens rolle i omformningen af ubearbejdede fornemmelser til drømme, fantasier, tanker, til at omsætte kropslige-emotionelle oplevelser til en sammenhængende og meningsfuld oplevelse gennem en proces han benævnte *alfa-funktion*.

Også hans beskrivelse af den lyttende tilstand, *reverie*, hvor man er åben for alle indtryk, har stor betydning for ikke alene det tidlige mor-barn-forhold, men også for psykoterapien.

Både Klein og Bion understregede vigtigheden af 'container-funktionen', og med *Projektiv identifikation* har Klein benævnt den proces, hvorved barnet 'evakuerer' (Bion) de uacceptable følelser over til moderen. Også to andre vigtige elementer i hendes teoridannelse – *den skizoide-paranoide* og *den depressive position* bliver klart beskrevet.

Harder påpeger Kleins tænkning som havende klare paralleller til embodiment-teoriene med krop som metafor for psyke, således som Lakoff og Johnson fremlagde dem, og hun henviser til s.141.

Winnicott er kendt for sit begreb *holding*, der er meget i familie med containment-begrebet. *Potential space*, overgangsrummet mellem fantasi og virkelighed og arnested for kreativ aktivitet er et andet begreb, der utvivlsomt vil overleve.

Som Winnicott lagde *Kohut*, selvpsykologiens ophavsmand, vægt på behovet for objektet uden dog at tage afstand til driftsbegrebet, og da slet ikke så radikalt som *Fairbairn*, som i mangt og meget gik sine egne veje. Harder følger den relationelle tradition op med omtale *Kernberg*, *Aron* m.fl.

Med tanke på meditative teknikker og nyere motionsformer er det interessant at se Aron fremhævet for sit syn på åndedrættet som en kropsfunktion, »der måske er endnu mere central for etablering af subjekt-objekt-spændingen i selvet, med indånding (i kroppen, subjekt) og udånding (ude af kroppen, objekt) i stadig vekselvirkning«. (s.192).

Peter Fonagy følger tidens trend ved med sine medarbejdere at søge at integrere teori og viden fra flere disciplinære områder. Hans primære basis er – som hos Bowlby – tilknytningsteorien; han er ikke tilhænger af driftsteorien, men bygger på forskning fra etologien. Fonagy-gruppens syn på, hvorledes de psykologiske og de biologiske faktorer indgår i affekterne, betegnes som en 'social biofeedbackteori om affektspejling'.

Fonagy og medarbejderes forsøg på at integrere de to meget forskellige empiriske tilgange til teoriudvikling: 'den eksperimentelle, observationsbaserede' og 'den klinisk terapeutiske baserede' bliver anset for at være et væsentligt bidrag til udviklingen af teorierne, men Harder gør opmærksom på, at det er en vanskelig opgave.

Forfatteren sammenligner Fonagys 'mor', med henholdsvis Bions og Winnicotts og fremhæver forskellene på udmærket vis.

Driftsteoriens forsvarere bliver også omtalt med Kernberg som den centrale figur. Han sætter sin egen teori i forhold til den relationelle, og til de teorier, der forkaster driftsbegrebet og erstatter det med affekt. (s.201).

Harder har ikke haft til hensigt at diskutere den empiriske forskning, der ligger til grund for de præsenterede teorier, ligesom hun heller ikke har haft til formål at diskutere disse teoriers gyldighed med hensyn til at udvikle en forståelse om fejludvikling og psykiske problemer – den kliniske prægnans af teorierne. Hovedsigtet har været at redegøre for en teoriudvikling, der kunne anviser nye veje for terapeutisk praksis. Og det har hun gjort på en fyldestgørende måde, der vidner om solid orientering inden for feltet.

Susanne Lunn belyser relationen mellem *Krop, Køn og Identitet* og gør dette ved at se barnets udvikling, omgivelsernes reaktion på barnet og ved at følge forløbet hos den unge med fokus på den seksuelle udvikling og løsrivelsesprocessen fra forældrene. Afslutningsvis indføres et bredere socialisationsperspektiv ved at inddrage den moderne kropskultur med sin identitetsskabende og identitetskrænkende betydning. Baggrunden er primært psykoanalytisk teori.

Lunn redegør indledningsvis for identitets- og selvbegrebet. Hun opdeler som Køppe *Identitet* som oplevelse, som indhold og betragter begrebet med udgangspunkt i gruppen.

Inden for psykoanalysen associeres identiteten med jeg'et i Freuds strukturelle model. Det indeholder såvel bevidste, som ubevidste elementer. *Erik H. Erikson* ser ikke identitetsudviklingen som begrænset til den tidlige barnealder. Det er en proces, som fortsætter livet igennem.

Lunn gør opmærksom på, at begrebet identitet i de senere år er gledet i baggrunden til fordel for selvbegrebet, som Heniz Kohut og Daniel Stern

introducerer i henholdsvis *selvpsykologien* og *teorien om selvets udvikling*. Det har ikke gjort begrebet mere entydigt. Inden for psykoanalysen har de to begreber dog fulgtes ad. Med jegpsykologien gøres jegbegrebet mere entydigt, men også mere indsnævret i et forsøg, som selvbegrebet må råde bod på. (Hartmann, Kris og Loewenstein, 1946).

Denne udvikling medfører, at fænomenologien kommer til at spille en større rolle i udgranskningen af selvbegrebet, ikke mindst hos Stern. – Som tidligere omtalt i bogen fremhæves Winnicott for beskrivelsen af barnets interaktion med forældrene og disses evne til at spejle barnet. (Der henvises til kapitel 5 og 6.)

Forfatteren redegør for sin anvendelse af identitetsbegrebet som et overbegreb til 'jeg' og 'selv', hvor det førstnævnte ses i Freuds brede og sammensatte betydning, mens selvbegrebet primært bruges fænomenologisk.

Det næste afsnit *Krop og identitet i den tidlige udvikling* er holdt i en mere causerende stil. Lunn slår fast, at kroppen er sæde for identiteten: 'Det at have sin egen krop til forskel fra andres kroppe, at kunne differentiere sig kropsligt, er en afgørende forudsætning for jegidentitet (s. 208).

Freuds syn på den *psykoseksuelle udvikling* er beskrevet andetsteds i bogen, (kap. 6), som Lunn igen henviser til.

Mahler accepterer Freuds driftsteori, men hendes primære fokus ligger på *separations- og individuationsprocesserne*. Mahlers udviklingsfaser har mødt kritik, specielt beskrivelsen af 'autistiske' og 'symbiotiske' faser har mødt modstand både fra psykoanalytisk og udviklingspsykologisk hold, mens hendes og medarbejderes beskrivelser af barnets udforskning af omverdenen, sig selv og moderen stadig har betydning.

Vigtigheden af at kunne spejle barnet, at kunne klare barnets infantile afhængighed, at være 'den gode nok mor' (Winnicott) er sammen med Sterns iagttagelser af mor-barn-interaktionen blevet understreget og godtaget i udviklingspsykologien, og sidstnævnte har med sit differentierede begreb 'affektiv afstemning' givet mulighed for mere præcise beskrivelser af det tidlige mor-barn-forhold.

I afsnittet om *Kroppen som indikator for barnets tilstand* berettes om, hvordan dårlig trivsel kan give sig kropslige udslag, og Lunn gør i den forbindelse opmærksom på, at begrebet 'psykosomatisk sygdom' er ved at forsvinde ud af den medicinske terminologi ud fra erkendelsen af, at der indgår psykiske, somatiske og sociale faktorer i alle lidelser. Alligevel er hun af den opfattelse, at det fortsat har mening at anvende begrebet i 'visse oplagte tilfælde, hvilket oftest vil dreje sig om små børn' (s. 214). Hvorfor står mig ikke klart!

Beskrivelsen af *Spejlstadiet*, som jo optræder i flere udgaver i bogen, har her Lacan som den centrale figur, og hans særlige læggen vægt på synssansen bliver diskuteret og kritiseret. Det væsentlige er dog den betydning, som kroppen og 'den anden' tillægges for jeg'ets eller identitetens dannelse.

Når barnet erobrer sproget, træder kroppen i baggrunden som udtryksform og kommunikationsmiddel, men manifesterer sig til gengæld, når det drejer sig om fysisk udfoldelse. »Dens betydning bliver i højere grad instrumentel og udtryk for »hvad jeg kan«, og mindre intimt forbundet med »hvad jeg er«, hvilket ændrer sig i puberteten« (s. 217).

Lunn skelner mellem puberteten – den biologiske, anatomiske og fysiologiske udvikling – og adolescensen – den komplekse psykologiske udviklingsproces. I denne udviklingsproces, hvor krop, køn, identitet og selv udfordres og ideelt set integreres, får spejlet igen en central betydning for læsningen af udseendet og af resultatet af den kropslige eksperimentering, der hører alderen til.

Freuds interesse for puberteten lå mere på det seksuelle område, mindre på den psykologiske side af udviklingen. Den tog psykoanalytikerne Erik H. Erikson og Peter Blos sig af. Erikson behandler 'identitet kontra identitetsdiffusion', og Blos taler om 'den anden individuationsproces' med reference til Mahler.

Hos Erikson bliver det socialpsykologiske aspekt meget abstrakt, og det gælder vel for de fleste psykoanalytikere og udviklingspsykologer, at eftertrykket i beskrivelsen ligger mere på det psykologiske end på det sociale. Dette gælder ikke Erik Fromm og Alfred Lorenzer, hvis ideer præsenteres i afsnittet om 'Freudomarxismen'. Lunn beklager, at sidstnævnte teorier mere eller mindre er gået i glemmebogen og ser årsagen dels i den kendsgerning, at hans artikler med få undtagelser aldrig er blevet oversat til engelsk, dels at de er præget af politisk 70'er-retorik.

Fra slutningen af 60'erne er der sket en kulturrevolution, og dens indvirkning på ungdommens opvækstvilkår har den tyske socialforsker Thomas Ziehe interesseret sig for. Han taler om 'en kulturel frisættelse' eller 'traditionsødelæggelse', som ændrer ikke alene hverdagslivet, men også betingelserne for identitetsudviklingen. – Kroppen er blevet et investeringsobjekt i hidtil uset omfang. Det er selvfølgelig ikke noget nyt, at kroppen fungerer som tegnsystem, men som Lunn udtrykker det: »Kroppen som tegn er så at sige rykket længere ind«. Og det medfører, at forbindelsen mellem krop og identitet er blevet svagere. »Den lystfyldte og kreative eksperimenteren med kroppen står i grell modsætning til det tvangspræg, der præger en stor del af den moderne kropskultur.« (s. 226). Og det, der med den kulturelle frisættelse skulle give større spillerum for udfoldelse, udvikler sig ikke sjældent til tyranni og kan forårsage en fortrængning af kroppen og kønnet. Der omtales eksempler fra psykopatologien i form af spiseforstyrrelser, transseksualitet og hypokonder paranoia, hvor forsøget på at integrere krop og psyke ikke er lykkedes. Det er velgørende at få konkrete eksempler til belysning af teorierne, og Susanne Lunn har med sin store kliniske erfaring nok at øse af.

KROPPEN I PSYKEN er – som det forhåbentlig er fremgået af ovenstående – en meget læseværdig bog handlende om højaktuelle emner. Det kan næppe undgås, at der er en del overlappning, når syv psykologer tager fat på at beskrive, hvilken rolle kroppen spiller for udviklingen af vores identitet, selvopfattelse og seksualitet, men netop fordi forfatterne repræsenterer et vidt spektrum af teorier inden for eksistentialisme, fænomenologi, psykoanalyse, almen og klinisk psykologi, neuropsykologi og udviklingspsykologi, bliver der tale om ‘nonidentical repetitions’, og gentagelserne bliver ikke trætende, men supplerer hinanden. Et sagregister havde ikke været af vejen.

REFERENCER

- DAMASIO, A. (1994): *Descartes 'Error, Emotion, Reason and the Human Brain'*. Putman's Sons. N.Y.
- DAMASIO, A. (2000): *The Feeling of What Happens. Body, Emotion and the Making of Consciousness*. Heinemann, London.
- DESCARTES, R. (1968): *Discourse on Methods and the Meditations*. London. Penguin Books. (original publication 1637).
- SHEETS-JOHNSTONE, M. (1999): *Primacy of Movement. Advances in Consciousness Research*. J. Benjamin. Holland.
- THEILGAARD, A. (1997): Body Image og hjernen. *Psyke & Logos*, nr.2. 357- 371.
- THEILGAARD, A. (2000): Den negligerede krop. *Matrix* nr. 2, 137-153.